Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 117 1996

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson
Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark
Stockholm: Ulf Boëthius, Ingemar Algulin, Anders Cullhed
Umeå: Anders Pettersson
Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av
Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till docent Hans-Göran Ekman (uppsatser) eller docent Claes Ahlund (recensioner), Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall först lämnas i form av utskrift, och efter antagning också på diskett. Maskinskrivna texter accepteras inte. Bidrag lämnade senare än 30 juni 1997 kan ej publiceras i *Samlaren* 118 1997.

ISBN 91–87666–11–1
ISSN 0348–6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1997

frigörelsen en utopi, ett förhållande som avspeglas i brev, dagböcker och memoarer men också i skönlitteratur. Karin Johannisson med sin inriktning på den kvinnliga sjukligheten erkänner att det rör sig om en dokumentation som är begränsad till individuella erfarenheter men förklarar samtidigt att den på samma gång ger bättre möjligheter att förstå den kvinnliga sjukrollen än samtidens medicinska vetenskap. I Elaine Showalters efterföljd granskar hon Florence Nightingales essä Cassandra och hon framhåller därjämte hur 1800-talets svenska kvinnolitteratur förstod att beskriva svidande kvinnolängtan omdefinierad som nervsjukdom, som hon säger. Hon åberopar Stella Cleve (Pyrrhussegrar) och Augusta Braunerhielm (Bikten) och uppmärksammar läkaren Seved Ribbings uppsats Om den samtida dikten och dess förkärlek för sjukdomsskildring (Ny Svensk Tidskrift 1885).

En text i detta sammanhang som Karin Johannisson värderar högt är Laura Marholms skrift Till kvinnans psykologi (1895); hon betecknar den som ett lidelsefullt tidsdokument som i anlysen av den borgerliga kulturens inre spänningar känns förbluffande aktuell. Den kvinnliga sjukligheten kartläggs här i en mängd olika yttringar. Den sysslolösa, otillfredsställda kvinnan är gärna sjuklig, framhåller Marhom, medan arbetarkvinnan inte har någon tid att vara sjuk. Tuberkulosen kunde te sig som en utvald sjukdom för de drabbade, därom föreligger, som Karin Johannisson konstaterar, en rik dokumentation. Hon knyter alltsom oftast an till internationell feministisk forskning och hon erinrar om en feministisk pionjär som Charlotte Perkins Gilman, som i novellen Den gula tapeten (1890) gav en skakande beskrivning av den kvinnliga patientens utsatthet.

Vad gäller sjukdomen som instrument för att hantera olika livskriser erbjuder överhuvud litteraturen en uppsjö av exempel, sammanfattar Karin Johannisson; »överallt finner man kvinnan som valt sjukdom som identitet». Det hysteriska beteendet kommer därmed givetvis i blickfånget i hennes framställning; av Charcots kliniska föreläsningar och patientdemonstrationer vid Salpètrière-hospitalet i Paris gav som hon påminner Axel Munthe en livfull skildring. Det hysteriska beteendet kan av en kvinna användas just som protest, som spricka i den höga muren omkring henne, förklarar Karin Johannisson. Hennes studie bärs genomgående av ett starkt engagemang liksom den präglas av hennes sakkunskap på det medicinhistoriska fält hon beträder. Det rika illustrationsmaterialet förhöjer ytterligare bokens värde.

Ulf Wittrock

Nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk. Presentation och redigeringsprinciper. Särtryck ur del 1 (Ungdomsdramer I)
15. *Dikter på vers och prosa Sömngångarnätter på vakna dagar* och strödda tidiga dikter. Norstedts 1995.
20. *Tjänstekvinnans son I–II.* Norstedts 1989.
37. *Inferno.* Norstedts 1994.
57. *Svarta Fanor.* Norstedts 1995.

Det är dags att uppmärksamma Nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk på Samlarens recensionsavdelning och jag granskar här några av de senast utgivna volymerna. I en presentation av nationalupplagan som finns i del 1 heter det att den förenar höga vetenskapliga ambitioner med ett populärt syfte. Det är i främsta rummet satsningen på fylliga ordlistor i textvolymerna som syftar till att göra Strindberg tillgänglig för olika kategorier av läsare och åstadkomma en i bästa mening populär utgåva. Utgivningen regleras från 1986 i avtal mellan Stockholms universitet, humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, statens kulturråd och Norstedts förlag.

Som en viktig skillnad i förhållande till John Landquists upplaga av Samlade Skrifter (1912–20) framhålls i presentationen att redaktionskommittén haft en betydligt mer manusinriktad praxis. Redan det faktum att utgivarna av nationalupplagan förfogar över betydligt fler originalmanuskript än vad John Landquist gjorde på sin tid borgar för att den nya upplagan tillhandahåller många texter av vida högre kvalitet, heter det. Samtidigt medges att den manuscentrerade etableringsteknik som används i nationalupplagan inte varit utan problem. Överhuvud framhävs i presentationen av »den största satsningen hittills i landet på en utgåva av en enskild författare», i princip fullständig, de många svårigheter som utgivarna har ställts inför vid textetableringen. Inte minst har det berett bekymmer att komma tillrätta med en så tillsynes trivial faktor som interpunktionen. Den nystavning som har genomförts har likaså ställt redaktionskommittén inför svårbemästrade problem.

Jag uppehåller mig i min recension framför allt vid textvolymernas kommentarer med deras redovisning av »Tillkomst och mottagande» för varje enskilt verk. Hänvisningar sker genomgående i de olika delarna till ännu ej föreliggande separata kommentarvolymer med redogörelser för det textkritiska förfarandet. Dateringen av verkens tillkomst utgör ett viktigt inslag i textvolymernas kommentarer, som enligt presentationen syftar till en allsidig belysning av Strindbergs texter, onekligen en nog så krävande uppgift på det begränsade utrymme som står till buds i varje enskilt fall. Litteraturanvisningar görs i första hand till lättåtkomliga standardarbeten om Strindberg, men också mer specialinriktade studier visar sig mycket ofta komma i beaktande i textvolymens kommentarer. Eftersom Strindbergsforskningen oavbrutet fortgår i Sverige och på olika håll i världen såsom USA löper dessa kommentarer onekligen risk att efterhand inte te sig fullt up to date.

Texten i den volym som rymmer Strindbergs lyriska produktion före Infernokrisen är redigerad och kommenterad av Erik Spens. Kommentardelen är nog så omfattande och likaså avsnittet med ordförklaringar. Förutom Dikter på vers och prosa och Sömngångarnätter på vakna dagar innehåller del 15 ett antal »strödda dikter» från den aktuella perioden. Ett trevligt inslag blir de återgivna bilderna från illustrerade tidskrifter till vilka Strindberg kan antas ha varit den som skrivit verserna. Här är rubriken »Övriga dikter m.m.». Översikten av lyriken före Infernokrisen inleds med en

redogörelse för den forskning som genom åren ägnats denna; den utgår från Erik Hedéns Strindbergsbok och tar i den fortsatta genomgången vara på allehanda nyttiga sammanfattningar liksom mer specialinriktade studier, också i otryckt form. Som en kortfattad men god översikt betecknas Nils Åke Sjöstedts uppsats »Strindberg och lyriken» (BLM, nr 6, 1969) och givetvis anförs Henry Olssons viktiga specialstudie »Strindbergs Sömngångarnätter». Av nyhetsvärde också för med Strindbergsforskningen relativt väl förtrogna kan vara omnämnandet av två amerikanska doktorsavhandlingar från senare år och ägnade Strindbergs lyrik. Det rör sig om John Eric Bellquists avhandling Strindberg as a Modern Poet. A Critical and Comparative Study (Berkely 1986) och Lotta Casteen Lofgrens avhandling The poetry of August Strindberg. A translation and commentary (Univ. of Virginia 1990).

Själva översikten av Strindbergs lyriska bana utgår från dennes poetiska lärospån i förbundet Runa (1870–71); en hänvisning görs till T. Eklund, »Förbundet Runas protokoll», i Samlaren 1925. Heinestudiet några år senare – Hans Lindström har i Strindberg och böckerna, del II, 1990, noterat boklånen från Kungliga biblioteket – verkade förlösande för Strindberg som lyriker, framhålls det. Och som en banbrytande insats i den svenska lyriken betecknas Dikter på vers och prosa. Hänvisningen till E. Lilja-Norrlind, Studier i svensk fri vers, 1981, är väl på sin plats. Spens granskar sorgfälligt en förteckning som Strindberg gjorde upp i början av 1880-talet – »den viktigaste källan för vår kunskap om Strindbergs opublicerade och delvis förlorade ungdomsdiktning», som det heter.

Strindbergs egenhändiga tryckmanuskript ligger till grund för textåterutgivningen av Dikter på vers och prosa. Striden kring Det nya riket föranledde Strindberg till publiceringen av fyra Sårfeberdikter i Ur dagens krönika, däribland Esplanadsystemet. Spens följer hur efter en produktionskris diktsamlingen började ta form: »Hjernbubonen har brustit och nu rinner det bara vers!» Strindberg övervägde de fyra avdelningarnas inbördes ordningsföljd; han stannade ju vid att placera Sårfeber först, följd av Högsommar, Stormar och Ungdom och Ideal. För många av poemen ges mer precisa dateringar än vad som skett i tidigare forskning. Anspelningarna i Sårfeber på Strindbergs personliga fiender som inte minst S.-G. Edqvist utrett i Samhällets fiende och vad beträffar Oscar II Germund Michanek i Skaldernas konung, blir föremål för en grundlig kartläggning. (Själv har James Spens tidigare inriktat sig på Genre and Aesthetics in Strindberg's Sårfeber, i Srindberg and Genre, red. M. Robinson, 1991.) Högsommardikterna åter föranleder Spens till en summering av en litteraturhistorisk diskussion kring Strindbergs »rousseauism»; Gunnar Brandells beteckning »naturtro» i hans Strindbergsmonografi för dennes civilisationskritik finner Spens kyckad. Landsflyktcykeln i Stormar föranleder honom att ta ställning i en intrikat dateringsdebatt, medan poemet På Nicolai ruin ger Spens anledning till att i en rad forskares efterföljd granska den långa serien av frivilliga omarbetningar, tämligen unik i Strindbergs produktion, som han påpekar. Ungdom och ideal slutligen bereder med sina biografiska referenser möjlighet att ringa in några sannolika tillkomsttider, förklarar Spens.

I presentationen av nationalupplagan sägs att delredaktörerna har frihet att utforma verkpresentationerna på något olika sätt. James Spens framställning är överlag fyllig och blir emellanåt direkt underhållande; det gäller sålunda Slutredigering och publicering liksom Mottagandet av Dikter. Strindberg var själv den som i självbiografin I Röda rummet först sammanfattade mottagandet. Spens redogör utförligt för den övervägande negativa kritiken och han antar i Brandells och Michaneks efterföljd att kungens fördömande inställning kan ha bidragit till Giftasåtalet och därmed, som han skriver, till Strindbergs litterära motgångar på den litterära marknaden under resten av 80-talet.

För Sömngångarnätter visar sig manuskriptläget mycket gynnsamt och Spens kan rentav kommentera Strindbergs korrekturläsning; denne uttrycker i brev till Albert Bonnier sin oro för interpunktionen i manuskriptet! Spens belyser »nätternas» tillkomst och berör förtjänstfullt idédiskussionen och kulturkritiken i verket. Om mottagandet konstaterar han att den nya diktsamlingen fick en begränsad uppmärksamhet i pressen. Själv värderade Strindberg uppenbarligen Sömngångarnätter högt och han skulle in på det nya seklet komma att räkna samlingen till sina »viktigaste»

*

Hans Lindström har hållit sina kommentarer betydligt stramare i del 20, Tjänstekvinnans son I–II. Ett större självbiografiskt projekt erbjöd Strindberg Hjalmar Branting i ett brev 1/7 1884. Ett anbud av likartat slag gjorde så Strindberg i december samma år i brev till Pehr Staaff. Men Strindberg fullföljde inte dessa planer förrän våren och försommaren 1886, då han i snabbt tempo skrev de båda första delarna av Tjänstekvinnans son. Han tog 19/2 1886 brevledes kontakt med Albert Bonnier: »Hvad säger Ni nu, då jag är död i fysiskt, moraliskt och ekonomiskt afseende, om jag skref mitt lif?» Och i slutet av april anlände så manuskriptet till Tjänstekvinnans son, första delen, till Bonnier. I ett brev till sin förläggare gav Strindberg en utförlig varudeklaration. Bonnier ville få ut boken så fort som möjligt och engagerade Hjalmar Branting för korrekturläsningen; denne läste enligt Bonnier »ytterst samvetsgrannt och noga»! Strindberg ville dock inte helt släppa sitt korrektur. Han hade också att ta ställning, berättar Lindström, till »en anhållan från Branting och Bonnier om strykning av några rader som den senare betecknar som 'vidriga och stötande'». Strindberg fogade sig men i efterhand (11/6 1886) anmärkte Bonnier: »Många mena ock att det varit bättre för boken om Ni förbigått hela sjelfbefläckelse-kapitlet.»

Redan innan Strindberg 31 maj fick ett första exemplar av Tjänstekvinnans son i sin hand hade han påbörjat andra delen, Jäsningstiden. Bonnier ville sedan han erhållit manuskriptet och efter samråd med Branting, som han säger (1/7), företa en del ändringar. Men Strindberg gav som regel inte med sig. Om korrektursituationen för denna andra del har Lindström åtskilligt att relatera. Han hänvisar till Allan Hagsten (Den unge

Strindberg, I–II, 11951) för den grundläggande undersökningen av självbiografins verklighetsbakgrund. Strindberg avsåg att överge »konstruktionslitteraturen»; romanlitteraturen skulle komma att dö ut, kunde han förklara. I ett icke medtaget förord till första delen ger han en intervjuare besked om vad det är för en bok han kommer med! Strindberg orienterade sig mot den franska sennaturalismens psykologiska analys i och med ett målmedvetet studium av psykologisk och psykiatrisk facklitteratur. Hans Lindström har själv klarlagt detta sammanhang (Hjärnornas kamp, 1952).

Erkännsamma recensioner fick den första delen av Tjänstekvinnans son av Karl Warburg, Georg Nordensvan och andra, men den fördömande kritiken vägde över. C.D. af Wirsén sökte, som Lindström noterar, i sina recensioner av förra och andra delen genom ett ironiskt referat förlöjliga böckerna. Han var överhuvud utan misskund. Att de båda verken passade lika illa för salongsbordet som för jungfruburen var en allmän uppfattning bland recensenterna. I denna nya utgåva som förvisso förtjänar en hedersplats på salongsbordet – i den mån en dylik pjäs ännu fyller en sådan funktion – blir det rika illustrationsmaterialet en fröjd för ögat.

*

I Samlade Verk återges nu för första gången i del 37 Strindbergs originaltext på franska av Inferno. Den har aldrig varit tryckt förut; däremot har ett förkastat första kapitel till romanen tidigare återgivits i Samlade Otryckta Skrifter II (1919) av Vilhelm Carlheim-Gyllensköld. Parallellt med den franska originaltexten trycks en reviderad version av Eugène Fahlstedts svenska översättning, som utgavs 1 november 1897 på Gernandts förlag. För textläge och textetablering får Ann-Charlotte Gavel Adams mot denna bakgrund anledning lämna en relativt ingående redogörelse. Medan Strindbergs egen text i det bevarade originalmanuskriptet återges i huvudsak diplomatariskt – »trots att Strindbergs franska [...] innehåller grammatiska och syntaktiska felaktigheter» – har Eugène Fahlstedts översättning reviderats kraftigt. Fahlsted fick för sitt uppdrag föga hjälp av Strindberg, som emellertid när boken väl förelåg »blev mycket missnöjd». Strindbergs försenade textkontroll ledde till en rad ändringar i andra upplagan av romanen, som utkom i slutet av november 1897. Den föreliggande utgåvan grundar sig på denna andra upplaga. I en kommande textvolym avtrycks Fahlstedts översättning till svenska och den av Marcel Réja reviderade texten i den franska upplagan 1898, som innehållsligt på några väsentliga punkter skilde sig från den svenska.

Så övergår Ann-Charlotte Gavel Adams till förhållandet mellan dikt och verklighet, en fråga, konstaterar hon, som intresserat läsare alltsedan boken utgavs och som har studerats av en rad forskare under 1900-talet. Strindberg inbjöd ju i epilogen eventuellt misstrogna läsare att se hans dagbok. Ockulta dagboken (den skall utges som del 56–60 i Samlade Verk) kan dock inte betraktas som någon stomme eller disposition till den slutgiltiga romanen, förklarar Gavel Adams. Mer givande, konstaterar hon, är det att sammanställa Inferno med Strindbergs korrespondens från denna tid, särskilt breven till Torsten Hedlund. Men också en dylik jämförelse visar på diskrepansen mellan romanen och det dokumentära stoffet; Gavel Adams åberopar härvidlag Mary Sandbacks uppsats Introduktion till Inferno (Strindbergiana 1987). Att summera tidigare forskning kring Inferno och Infernokrisen på ett par boksidor ter sig vanskligt nog men Gavel Adams tar sig an uppgiften med gott omdöme. Hon påpekar hur i en lång rad senare studier »olika aspekter av den litterära kompositionen lyfts fram»; Olof Lagercrantz förfar på det viset i sin till flera språk översatta biografi (1979), anmärker hon, medan Brandell å sin sida framhåller att Strindberg verkligen genomgick en djup psykisk kris. Beträffande de psykiatriska analyser som ägnats mannen bakom verket ges en kort rapport; Johan Cullberg blir den siste i raden med sitt relativa friskhetsintyg.

Ett par avsnitt om den biografiska bakgrunden och tillkomsten av Inferno fogar sig naturligt till varandra och erbjuder en engagerande läsning. Strindberg rör sig i kontinentala sammanhang och har hamnat i ett krisläge. Anne-Charlotte Gavel Adams har i avhandlingen The Generic Ambiguity of August Strindberg's Inferno: Occult Novel and Autobiography (1990) hävdat att boken på ett plan kan läsas som en fransk ockultistisk roman och hon påpekar i fråga om tillkomsten att Strindberg någon gång i början av 1896 börjat fundera på ett ockult arbete om sina observationer och upplevelser i Paris. Breven till Hedlund blir relevanta i detta sammanhang; i anslutning till Brandell säger Gavel Adams att dessa manuskriptbrev mer föregriper romanen i fråga om stoffet än attityden. Om sin kallelse att bli »Ockultismens Zola» talar Strindberg i ett brev till Hedlund hösten 1896. Rörande mottagandet av den svenska och franska utgåvan av Inferno finns för den senares del inte mycket att relatera; det överraskar, tycker jag, mot bakgrund av det intresse som ägnats Strindbergs förehavanden förut i Paris. Om den följande, vida mer positiva receptionen av Inferno i Frankrike hade man gärna velat höra något.

I Sverige togs Inferno emot med bestörtning, skriver Gavel Adams som nämner att en utförlig genomgång av Infernos mottagande hos den nordiska kritiken har gjorts av Alf Lindvåg i Samlaren 1986. Som Strindberg hade fruktat uppfattades Inferno överlag som en sjukdomshistoria. Som en estetisk produkt var romanen en orimlighet, ansåg Wirsén. Karl Warburg som skulle komma att råka så illa ut i Svarta fanor, betecknade Inferno som »ett alster av ett själssjukt snille, som snarare borde analyseras av läkare än av litteraturkritiker».

Bildmaterialet är för denna del åter att lovorda. Ett utsnitt ur en Paris-karta från 1896 är väl befogat att återges på samma sätt som kartan över Stockholm 1867 i den del som omfattar Tjänstekvinnans son I–II.

*

I centrum för Strindbergsutgivningen står således själva textetableringen som enligt presentationen av nationalutgåvan i stor utsträckning bygger på nytt forskningsarbete. Emellertid redovisas ju den textkritiska kom-

mentaren framför allt i de separata kommentardelar som först senare skall föreligga. I redogörelserna för verkens tillkomst kan man ofta finna mer precisa dateringar än vad som förut förelegat. Man skall ha klart för sig, betonas i presentationen, att verkpresentationerna »tämligen strikt redogör för det som rubriken anger, dvs. 'Tillkomst och mottagande', och att redogörelserna i första hand bygger på bevarat dokumentariskt material [...]». Sådant har rikligt stått till buds för utgåvan av Svarta Fanor, den fjärde volym som jag tar upp i min recension. I omslagstexten framhålls att kommentaren här bygger på omfattande primärforskning. Redigerad och kommenterad är texten av Rune Helleday.

Dokumentariskt material som gör det möjligt att följa Svarta fanors tillkomst ryms sålunda i den s.k. Gröna Säcken. Helleday hänvisar till en uppsats av Barbro Ståhle Sjönell i Tidskrift för litteraturvetenskap 1984 (nr 2–3) som i en inventering av Gröna Säckens innehåll bokför drygt 70 ställen i detta arkiv med förarbeten som har mer eller mindre fast anknytning till Svarta Fanor. Helleday säger sig ha valt att kommentera endast mer centrala förarbeten. Ett fullskrivet folioblad med rubriken »*Dekadenter*» torde tillhöra ett mycket tidigt stadium av tillkomstprocessen. Avvikelserna från romanen är betydande och bara en begränsad del av det som är upptaget i utkastet tillvaratogs i Svarta Fanor. Strindberg hänger sig med illvillig uppfinningsrikedom – det är min karakteristik, inte Helledays – åt namngivningen av romanfigurerna och laborerar med allsköns uppslag. Ett annat, mindre tydligt utkast med rubriken »*Spöken*» är som Helleday konstaterar av intresse inte minst därför att Strindberg här apostroferar Dickens, hans läromästare enligt Martin Lamm i fråga om skildringsteknik och personteckning. Så går Helleday på detta sätt igenom det ena utkastet efter det andra för att klarlägga hur Strindbergs planering har avancerat. »*Svarta flaggor*» förblir som brevmaterial visar länge hans benämning på boken. Ett utkast med rubriken »*Förfallna Menniskor*» radar i en planskiss upp fjorton kapitel alltifrån »*Kap. 1*: Spökdinén». Strindberg har nu som Helleday påpekar infört »klosterskrifterna» som kontrapunkt; kapitel 4 bär rubriken Klostret. Strindberg skulle till slut komma att slopa alla kapitelrubriker. Den första sidan i originalmanuskriptet till Svarta Fanor visar just en struken kapitelrubrik. Utkasten som i åtskilliga fall finns återgivna med helsidesillustrationer i kommentaren låter oss således följa hur Strindberg realiserar nya uppslag och prövar olika möjligheter att organisera stoffet. Förarbetena till romanen är av mycket skiftande slag. »Av skilda skäl kan de inte dateras exakt eller ens tidsordnas inbördes med absolut säkerhet.»

I fråga om Svarta Fanors tillkomst föreligger överhuvud komplicerade dateringsproblem. »Klosterskrifterna», från början betecknade »Fugor och Preludier», är tidigare tillkomna och har »åtminstone delvis», som Helleday anmärker, författats våren 1904. »Exakt när Strindberg började författa essäerna respektive romanen går inte att fastställa; inte heller går det att säga med säkerhet när han beslutade att kombinera essäerna med romanen, eventuellt skedde det först när en stor del av romanen låg färdig.» Klar i manuskript var Svarta Fanor julen 1904.

Ockulta dagboken liksom brev förmedlar vittnesbörd om Strindbergs misantropi hösten 1904, konstaterar Helleday och han betecknar som mest sannolikt att Svarta Fanor »växte fram under trycket av ett inre tvång i samband med hans depression under perioden september–december 1904». »Fugor och Preludier», dessa essäistiska utläggningar, där Strindberg talar direkt till läsaren i jagform, lät han i Svarta Fanor greve Max och de andra klosterbröderna ta över. Helleday förmodar att det har funnits fugor som inte infogades i romanen men som Strindberg senare använde sig av på andra håll. För Svarta Fanors nio klosterskrifter redogör Helleday på ett klargörande vis och han prövar så gott det går att datera dem. »Klosterskrifterna» nr 7, 8 och 9, revisor K:s tre föreläsningar, bör ha tillkommit i samband med den egentliga romanen i slutet av året, förklarar Helleday. Ännu i mitten av november 1904 tycks Strindberg ha betraktat »Fugor och Preludier» som ett sammanhållet helt. Apteringen av essäerna i själva romantexten präglades onekligen av en viss nonchalans, menar Helleday. Man är beredd att ge honom rätt däri att de fungerar förvånansvärt väl som romanfigurernas egna utläggningar.

I sin genomgång av Strindbergs förarbeten till Svarta fanor rör sig Helleday på obruten mark som forskare. När det gäller redogörelsen för romanens utgivning och mottagande bygger framställningen som han själv framhåller huvudsakligen på en otryckt seminarieuppsats av Eva Säfström, Publiceringen av Strindbergs Svarta Fanor (Stockholms universitet, 1976). Strindberg fick se sin bok refuserad av flera förläggare vid årsskiftet 1904–1905 och Karl Börjesson som tog sig an romanen, sedan Strindberg den 30 januari 1907 erbjudit Björck & Börjesson att förlägga Svarta Fanor, hade enligt Helleday »helt klart för sig att man skulle kunna beskylla honom för att försöka göra pengar på en skandalbok». Strindberg övervägde ju själv enligt en anteckning i Ockulta dagboken om »boken var ett brott och borde inställas». Recensionerna blev också med några få undantag starkt fördömande. Som en kommentar till Svarta Fanor tjänar En blå bok (I) och det förord som trycktes första gången i ett häfte hos Björck & Börjesson 1914 »för privat utdelning i tjugo numrerade exemplar». Man anklagade honom för att ha skrivit en pamflett, för att »praktiserat arbetandet d'après nature», heter det i förordet. Helleday skriver att Svarta Fanor »ur ett snävt biografiskt perspektiv» innehåller en rad nidporträtt men granskar så utan större betänkligheter i ett omfångsrikt avsnitt just »Svarta Fanor som nyckelroman».Strindberg gjorde i boken »mer närgånget och hänsynslöst än i någon annan av sina romaner» bruk av verklighetsmodeller för åtskilliga av romanfigurerna, fastslår Helleday som förklarar att vad han ställt i fokus är likheterna mellan modellerna och deras motsvarigheter i romanen; »de många självklara divergenserna mellan modellerna och romangestalterna uppmärksammas bara i förbigående». Risken är onekligen att det ensidiga och detaljerade framhävandet just av likheter kan förleda läsaren till en identifikation av modell och romangestalt om också Helleday strax visar på det

förhållandet att »Strindberg mycket medvetet skapar karikerade figurer, som egentligen inte kan fungera som realistiska porträtt av bestämda modeller». Går man till Strindbergs i volymen avtryckta förord ser man hur han där håller fast vid att han avporträtterat »en typ som haft en trasa på varje byk», Geijerstam alltså.

Det är något av en balansgång som Rune Helleday får företa vad gäller relationen mellan modell och verklighet. Man måste ha klart för sig, säger han, att »avståndet mellan Geijerstam och Zachris – liksom mellan andra modeller ur verkligheten och deras motsvarigheter i romanen – är mycket stort, samtidigt som det finns vissa påfallande, ofta bestickande, likheter». Melker Johnson förklarar i sin avhandling om Geijerstam rakt på sak att Zachris som åsyftad bild av den verklige Geijerstam är »en osann och upprörande förvrängning». I anslutning till Fredrik Böök konstaterar Helleday själv att skildringen av Zachris är en hatskildring som får näring av författarens avsky för verklighetsmodellen. Han följer upp Strindbergs och Geijerstams inbördes relationer under ett långt tidsskede och konstaterar hur ovänskapen mellan dem efterhand utvecklats till »ett sjukligt hat från den förres sida». Intresset för Strindbergs modeller får allt Helleday i sin kommentar sägas ha överskattat. Strindbergs pejorativa teknik åter, belyst av Lamm, Kärnell och andra, är när allt kommer omkring ett intressantare studieobjekt, men det faller tyvärr utom den strikta ram som är anvisad för kommentaren.

Ulf Wittrock

August Strindbergs brev, del 16–20, utg. Björn Meidal. Bonniers, Sthlm 1989–1996.

1948 kunde Torsten Eklund sända ut den första volymen av Strindbergs brev; han, och de övriga i redaktionskommittén, såg framför sig en svit av tolv volymer att utges under lika många år. Men – som det står i ett av Strindbergs dramer – mycket sker emot förmodan; först med den 1996 utgivna tjugonde volymen är sviten förd fram till Strindbergs död i maj 1912.

Eklunds egna krafter räckte fram till 1976 då den 15:e volymen gavs ut – en remarkabel enmansprestation –, därefter låg utgivningen nere under tretton år. Arbetet på den 16:e volymen inleddes av Carl Reinhold Smedmark och slutfördes av Björn Meidal, som sedan också ansvarat för de följande volymerna. Meidal räknar även med att ge ut en eller möjligtvis ett par kompletteringsvolymer – komplett kan ju en brevutgåva av det här slaget aldrig bli. Utgivningen av Strindbergs brev är alltså inte avslutad, men det känns ändå naturligt att här i *Samlaren* uppmärksamma att den löpande sviten nu fullbordats.

Trots att arbetet löpt under så lång tid och trots att utgivare och redaktionskommittéer avlöst varandra genom åren blir det samlade intrycket mycket enhetligt. Eklund strävade ursprungligen inte efter fullständighet – vilket Meidal gjort – utan, som det heter i förordet till den första volymen, brev »som kunna anses sakna varje personhistoriskt intresse eller litterärt värde» skulle uteslutas. Men med tiden blev Eklund allt mindre benägen att exkludera, och i förordet till den 1989 fortsatta utgivningen fastslås med rätta: »I allt väsentligt följs de ursprungliga principerna och Eklunds praxis.» Skillnaden mellan den äldre och den fortsatta sviten ligger främst däri att Meidal är utförligare än Eklund i fotnotskommentarerna.

De fem nytillkomna volymerna täcker tiden från maj 1907 och framåt, dvs. grovt taget de sista åren i Blå Tornet, detta falloslika hus som tycks ha tett sig både som ett fängelse och som ett slags kommandobrygga. När man läser i de nära tretusen breven, som volym 16-20 omfattar, slås man av hur ofta Strindberg känner sig instängd och utnyttjad, av hur såriga hans relationer till andra människor ter sig. Samtidigt är det han som med sina små brevlappar styr och ställer: varnar, manar och inbjuder. Mot slutet får breven alltmer karaktär av just små lappar, men det som därmed går förlorat av episk bredd vinns i sammanpressat koncentrat: med några få ord fångas en känsla eller en stämning, ofta från förr. Mot slutet ser man också hur det förunnas Strindberg att i den stora resignationens tecken försonas med människor – om än inte med alla.

Det mödosamma och litet glanslösa lagarbete som brevutgåvan innebär har förts till ett vackert och hedervärt slut, och vi andra Strindbergsläsare har att tacka och ta emot. Ty som redan Martin Lamm skrev i sin inledning till utgåvan – och som så många varierat senare – det är i breven vi kommer Strindberg riktigt nära; det är där vi kan bevittna hur Strindberg skriver, som han själv framhöll, för att »reda ut» sina tankar och »befria» sig och »kanske mest för att uppehålla intresset vid lefvandet».

Björn Sundberg

Reijo Rüster Lars Westman: *Selma på Mårbacka*. Bonniers 1996.

Detta praktfullt illustrerade verk om Selma Lagerlöf som myndig husfru på Mårbacka förtjänar väl att saluteras men värd att uppmärksammas på denna recensionsavdelning är boken närmast tack vare ett mindre avsnitt om Selma Lagerlöfs och Valborg Olanders inbördes relationer. När Ying Toijer-Nilsson för några år sedan gav ut boken Du lär mig att bli fri gällde det ju Selma Lagerlöfs brev till Sophie Elkan som hon publicerade i ett rikt urval och med fylliga kommentarer. Hon noterar i förordet att breven till Valborg Olander också blivit fria och hon får i kommentarerna emellanåt anledning att utnyttja dem. Valborg Olander omvittnade själv i sin uppsats På färd norrut (Mårbacka och Övralid, del 2, 1941) att Selma Lagerlöf under den resa till Norrland som hon anträdde i mitten av juni 1904 skrev många och kärleksfulla brev till henne. I Du lär mig att bli fri figurerar gång efter annan »den kvinna som Sophie alltid betraktade som sin rival» (citerat från bokens Slutord). Sophie Elkans svartsjuka kom en första gång expressivt till uttryck i en ängslig vädjan: »Å kära, du måtte väl inte taga Valborg – var det Valborg – i stället för mig.» (13 dec. 1901.) I oktober det året 1901 hade Selma Lagerlöf berättat för Sophie: »I dag skickade frk Olander upp blommor med tack för i